

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha

Herausgeber: Societad Retorumantscha

Band: 123 (2010)

Artikel: Variantas, correspondenza e poetologia en connex cun Sendas (1975) da Hendri Spescha

Autor: Caduff, Renzo

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-323187>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 22.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Variantas, correspondenza e poetologia en connex cun *Sendas* (1975) da Hendri Spescha

Renzo Caduff

1. «E quia, meis char, ais la poesia malavita fingià a fin.»

Ils 4 da zercladur 1973 tarmetta Andri Peer a Hendri Spescha siu giudicat partenent il tozzel poesias novas dil ciclus provisori *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973]¹. Ina dallas poesias da Spescha previdas per siu ciclus era *PERTGEI FLURESCHA?*. Ils cussegls da Peer en connex cun quella poesia ein ils suandonts:

Eu pigliess SCO ANTRURAS a la fin da la prüma strofa, dimena

PERTGEI FLURESCHA LA SIRINGIA
PERTGEI ODURA IL SUITG
SCO ANTRURAS?

Inschinà subaintra quia üna schenonta abundanza. E quia, meis char, ais la poesia malavita fingià a fin. Perche quai chi sieua ais forsa fich bain manià, mo na poesia. (Spescha ASL, 1.29.30)²

Bia pli dirs e directs vess il commentari dad Andri Peer buca saviu esser. Siu ‘recept’ ei numnadamein il suandont: Pren la poesia, fai da quater vers treis e streha ils ulteriurs otg. Peer ei cunsients da sia radicalitat e cuntascha: «Eu vez Tia indegnaziun e nu pigl meis parair nimia a la ligera» (*ibid.*). L’argumentaziun che suonda ei stringenta e coherenta. La poesia seigi construida sin in principi falliu. Malgrad l’indifferenza dalla natira – caracterisada da Peer sco «gronda deessa chi perchüra, nudrischa, sbütta, desdrüa» – seigien nus tuttina ses affons; ferton che per nossa sociedad malgesta seigien sulettamein nus responsabels. Peer propona da prender la part «DILS EGLS CHE MIERAN / [...]» sco pugn da partenza per ina poesia da tip socialcritic. El numna sco models per quei gener da poesia pli balladesca ils treis «poets grits» Brecht, Enzensberger e Hernández (Spescha

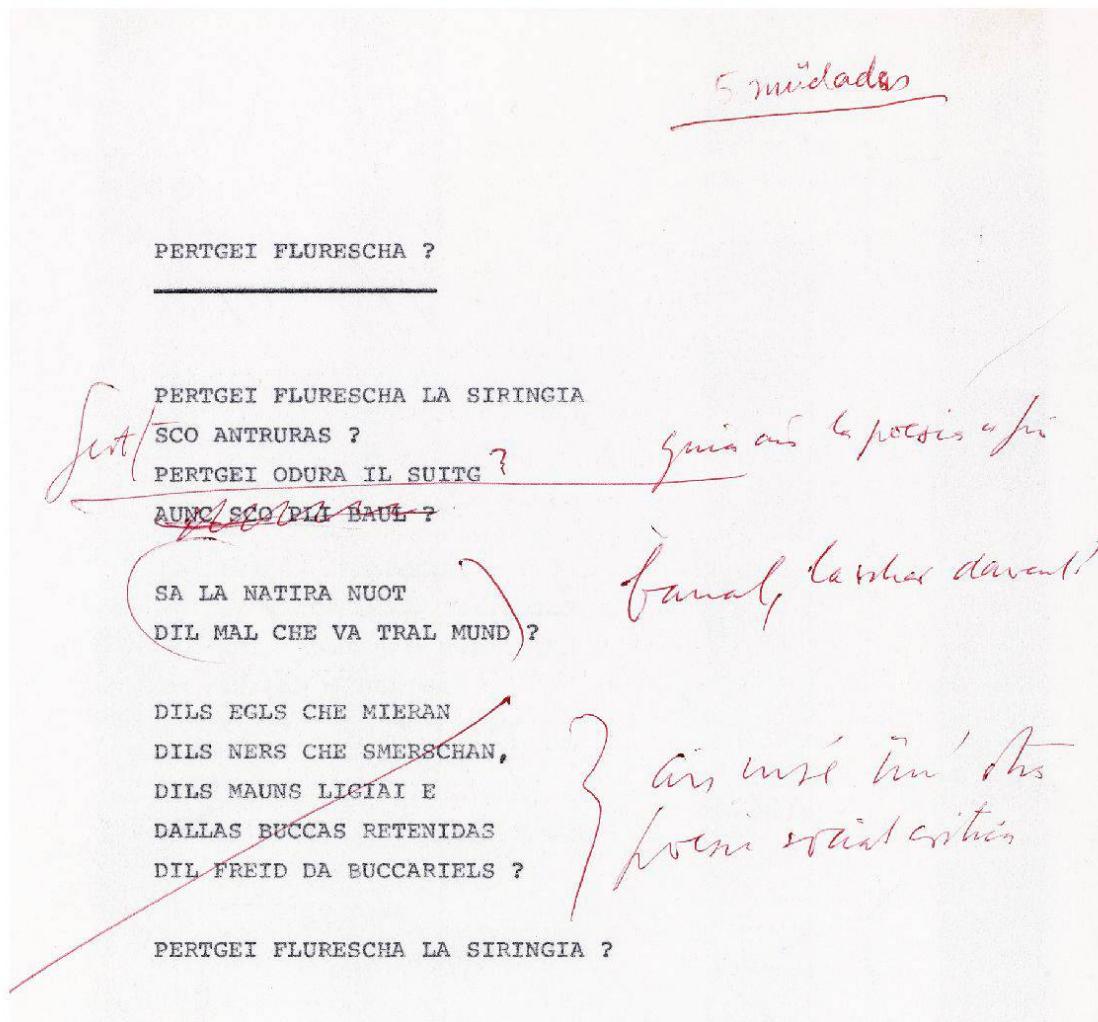
¹ Pigl entir ciclus *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973] drova Spescha sco en *SINZURS* (1958) la scripziun en maiusclas, quella vegn mantenida cheu. Che la presentaziun grafica ha in’impurtonza muossa era il ciclus *alla notg* (1963), nua che tut vegn scret pign.

² Tier la correspondenza ed ils ulteriurs documents che sesanflan egl Archiv svizzer da litteratura (ASL) a Berna vegn mintgamai indicau il relasch corrispudent e la signatura.

ASL, 1.29.30). Hendri Spescha sto haver priu a cor ils cussegls da siu lector, essend che la poesia *PERTGEI FLURESCHA?* vegn la fin finala buc recepida el ciclus definitiv *Sendas* (1975).

Las poesias sco talas tarmetta Peer denton buc anavos a Spescha sco el fa da saver el *post scriptum* da sia brev: «ils texts cha Tü m'hast tramiss, mal trattats possa bain salvar?» (ibid.). E pilver, las poesias dactiloscrettas da Hendri Spescha ch'ins anfla el relasch dad Andri Peer ein per gronda part maltractadas.

Las intervenziuns el text e las remarcas lapidaras laian sentir il slontsch ed il fiug dil lector Andri Peer e sedifferenzieschan aschia dil commentari

Poesia da Hendri Spescha cun remarcas da lectoraziun dad Andri Peer
(Peer ASL, A-4-a/1)

ch'ei d'in tun pli moderau. Auters exempels per illustrar quei tip d'intervenziuns ein:

vers da Hendri Spescha:

JEU POS CA PLI TEDLAR
CO TIA TSCHONTSCHA PLAIDA
D'AMICEZIA E D'AMICABLADAD.

E CHE MES MAUNS EIN VITS
~~SCO QUELS D'IN FEGL PERDIU?~~

EN LA COTSCHNUR
DIL VERUCANO

EI NEIVA INA NEIV EN MEI,
E MIAS URAS CRODAN
~~CUN SILENZI STÉTG~~
EN ILS LENZEULS
~~D'IN AVEGNIR MALGUESS.~~

remarcas dad Andri Peer:

impussibel

debel, laschar davent,
lesefrucht!

ün pa scientific

evitar massa blers adjectivs!

Schegie che quels exempels introductorys laian supponer correcziuns massivas era per las ulteriuras poesias dil ciclus, fuss ei problematic da veser la lectorazion e la discussiun davart poesia e poetica sco influenza unilateralala dad Andri Peer viers Hendri Spescha.

Che l'influenza sa era succeder viceversa muossa il cass d'«ANTRURAS». Quell'expressiun ch'ei documentada mo pil sursilvan (cfr. DRG, s. v.) entuplein nus dus onns pli tard tier Peer en sia poesia *Retuorn* (1975/2003:273)³:

Il merl da l'aua
ha il elom
d'antruras. (v. 7-9)

Ualti carteivel deriva l'occurrenza d'«antruras» ell'ediziun *Il chomp salvadi* (1975) neu dalla lectorazion dil ciclus da Hendri Spescha. Che la capientzcha da quei adverb tipicamein sursilvan secapescha buc da sesez pils lecturs ladins muossa il suandont cass da lectorazion. Cla Biert che ha lectrau las poesias dall'ediziun *La terra impromissa* (1979) da Peer remarca sper la versiun provisoria da *Sulom* il suandont:

³ En connex cul diever dad expressiuns sursilvanas ella lirica da Peer e l'idea d'in lungatg romontsch communabel mira Riatsch (1998:72).

L'herba disch da schi
e'l lichen es stat qua
d'antruras. (v. 1-3)

nu vain inclet
(Peer ASL, A-1-n/27)

Biert propona da substituir cun «es adüna stat qua»; Peer dat triev⁴, aschia che la versiun definitiva da *Sulom* (1979/2003:325s.) tuna:

L'herba disch da schi,
e'l lichen ais adüna
stat qua. (v. 1-3)

La suandonta contribuziun vul scolarir e documentar in process d'elavuraziun exemplar d'in'ovra moderna romontscha. Il cass da *Sendas* ei ideals, perquei che l'elavuraziun – d'in ciclus provisori ad in ciclus definitiv – ei veginida accumpagnada d'in lectorat per part detagliau dad entgins amitgs dil poet Hendri Spescha. D'in pugn da vesta poetologic ein cunzun las remarcas dad Andri Peer d'interess.

Las damondas ein las suandontas: Tgei ha Hendri Spescha «unfriu»? Nua va il poet si'atgna via e risguarda buc ils cussegls dils «critichers»? Per saper rispunder a quellas damondas eis ei era necessari d'integrar enzacons commentaris poetologics posteriurs da Spescha arisguard il stil dallas poesias en *Sendas*.

2. Il ciclus *Sendas* e sia documentaziun

Sendas il tierz ciclus da poesias da Hendri Spescha⁵, cumpara sco ediziun bibliofila igl onn 1975 e cuntegn dudisch poesias cuortas, concentradas e 'grevas'⁶. Igl autur sez dat peisa al fatg ch'ei setracta d'in ciclus. Inaga el suttetel enten precisar il diember exact dallas poesias «Dudisch poesias da

⁴ Che quei ei buc adina il cass muossa il suandont exemplel da lectoraziun. Biert fa suenter il tetel *LIMBUS* cun rispli in'enzenna da damonda, ualtri carteivel per far attents che forsa buc tut las lecturas/ils lecturs enconuschien il limbo catolic. Peer aschunta en quei liug cun tenta a moda indignada «tottell» (Peer ASL, A-1-n/28). Il tetel definitiv resta lu era vinavon *Limbus* (1979/2003:326).

⁵ Per Hendri Spescha (1928–1982) mira Spescha (1984), (1998) e cunzun la pagina d'internet: www.hendrispescha.ch.

⁶ «D'incuort vaina survgni *Sendas*, dudesch poesias, ingio ch'el [Hendri Spescha, R.C.] tira insembel üna culana oriundamaing bler plü extaisa. Quai sun texts poetics chi daran da morder al lectur, sco tuotta poesia cuntemporana chi merita quist nom, texts dimpersè chi palaintan ad ün poet concentrà sün situaziuns fundamentalas da sia existenza, poesias chi sun greivas d'impissamaint e da pisser.» (Peer 1976).

Hendri Spescha» e lu alla fin dil cudisch: «Dil ciclus SENDAS ein vegni stampai 600 exemplars. Ils exemplars 1–99 ein numerai e signai a maun dils auturs» (1975:s. p.). Avon *Sendas* ha Spescha giu publicau ils ciclus *Sinzurs* (1958) ed *alla notg* (1963). In onn suenter la mort dil poet ei plinavon l’ediziun postuma *Per tei e per mei* (1983) cumparida⁷.

En connex cull’ediziun da *Sendas* dat ei egl Archiv svizzer da litteratura (ASL) a Berna ina vasta documentaziun che stat en ina relaziun indirect-proporziunala cull’extensiun minimala dallas dudisch poesias. D’ina vart existan pre-versiuns dallas poesias en fuorma dil ciclus *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973]⁸, da l’autra vart dat ei ina reha correspondenza partenent la lectoraziun da quei ciclus provisori. Plinavon anflan ins era in diari da Hendri Spescha che cuntegn sias rispostas ad in questiunari da Felix Giger che datescha da 1979⁹. Quellas rispostas da Spescha anticipeschian ina part dils commentaris pertucccont siu stil e sia poetologia publicai pli tard ella *Litteratura* (Spescha 1981, 1982) ed ella *Gasetta Romontscha* (1981a)¹⁰.

Tut quels documents cuntegnan numerosas reflexiuns che gidan a reconstruir la genesa dil ciclus *Sendas* ed a capir la dinamica d’ina impurtonta fasa ella creaziun artistica dil poet Hendri Spescha. Tenor R. R. Bezzola ha il poet sez taxau las poesias da *Sendas* sco texts «d’in auter tien, vocabulari e tematica» (1979:742).

2.1 Igl avontext: dil provisori al definitiv

La primavera 1973 sto Hendri Spescha haver giu tarmess ad entgins amitgs sias poesias novas [*MO MIAS PLAGAS CONTAN*, R.C.] cul giavisch per ina lectura critica. Sin fundament dalla correspondenza en siu relasch san ins documentar ils numbs da Reto R. Bezzola, Eduard Spescha, in frar dil poet, ed Andri Peer.

Sco ei resorta dalla risposta da R. R. Bezzola era lez vida preparar da gliez temps la part davart Hendri Spescha per sia *Litteratura als Rumauntschs*

⁷ Agl intern da revistas ein aunc ils suandonts ciclus cumpari: *En Tes mauns* (7 poesias, en: *Igl Ischi* 44, 1958:12–19) e *Tschun viarvs* (en: *Ischi semestril*, ann. 64, nr. 12, 1979:14–16).

⁸ La teoria drova per quei tip da documents l’expressiun «avontext». Mira p. ex. Segre «avantesto» (1999:79–85).

⁹ Il questiunari ei buc vegnius publicaus a sias uras. Per ina versiun integrala da damondas e rispostas (provisorias) mira ussa *Questiunari da Felix Giger* sut www.hendrispescha.ch.

¹⁰ Correspondenza e diari appartegnan agl «epitext privat» (Genette 2002:374ss.), ils commentaris poetologics agl «epitext public» (2002:346ss.). Per la distincziun dil «paratext» Genette (1992:10) en «peritext» ed «epitext» mira Genette (2002:11). Cfr. era Ganzoni (en lavur).

e Ladins¹¹. Hendri Spescha, lu secretari dalla Ligia romontscha (Spescha 1984:294), fuva era schiglioc in da ses informants. Bezzola tarmetta anavos il material empristau, scrivend il suandont:

Colombier NE / 29 av. 73

Cher signur Spescha,
 ciò Al tramet inavous cun ingrazchamaint *Igl Ischi* 42–45, *Sinzurs*,
Alla notg e *Il Clom* ch'ea posse aint illas *Annalas*, e tegn gugent
 Sias ultimas 11 Poesias¹² ch'El ho gieu la cumplaschentscha da m'im-
 praster. Que m'ho offert l'occasiun da vair e pruver da caracteriser
 Sia poesia lirica dal 1958 fin hoz [...] Cun que vezza El fingià scu
 ch'ea vez Sias ultimas ündesch poesias, v.d. scu ün'explosiun neces-
 saria in ün stil aviert zieva la retschercha ritmica da *Sinzurs* usché pü-
 ramaing lirica e la stupenda concentrazion chi prodüa la fuorma dal
 sonet bain serro in se svess. El ho radschun, que ais üna nouva vusch
 ed üna nouva tematica, in sieu möd na superiura, ma neir inferiura a
 las fasas precedaintas. (Spescha ASL, 1.29.14)

Alla fin cusseglio Bezzola da publicar las poesias cul tetel *MO MIAS PLAGAS CONTAN*. Siu resun consista en ina valetaziun generala dil niev ciclus enteifer l'ovra da Spescha ed ha aschia buc giu in'influenza directa per l'elavuraziun da *Sendas*¹³.

Las replicas dad Eduard Spescha e dad Andri Peer ein persuenter pli detaigliadas e lubeschan da reconstruir la configuraziun dil ciclus provisori en damonda.

MO MIAS PLAGAS CONTAN [1973]

- 1 *GIA VAN*
- 2 *IL DUN*
- 3 *PERTGEI FLURESCHA?*
- 4 *TGI DAT?*
- 5 *JEU POS CA PLI*
- 6 *TGEI HAS TI FATG?*

Sendas (1975)

- 1 *Gia van*
- 7 *Raccolta*
- 8 *Uss*
- Uras*
- 6 *Tgei has ti fatg*
- 10 *Sendas*

¹¹ Quei muossa il fatg che las poesias da *Sendas* (1975) vegnan menziunadas leu mo agl ur, ferton che quellas dil ciclus provisori *MO MIAS PLAGAS CONTAN* vegnan commentadas detagliadamein (Bezzola 1979:742s.).

¹² Sin basa allas interpretaziuns da Bezzola (1979:742s.) selai ei eruir ch'el era buc en possess dalla davosa poesia dil ciclus, *EI NEIVA INA NEIV*.

¹³ Cfr. era Bezzola: «In fat faun las 11 poesias l'impreschiun d'üna vaira explosiun d'ün es-
 ser umaun chi vivaiva cumpletamaing in sia vita interna e chi, tuot in üna vouta, evra ils
 ögls vers il muond extern, vers üna realited, davaunt la quela sieus ögls eiran serros»
 (1979:737–744; cheu 742). Tenor Bezzola dateschan las poesias dalla stad 1972 (*ibid.*).

7 <i>RACCOLTA</i>	11 <i>Lavur entira</i>
8 <i>USS</i>	Quel ch'jeu sun
9 <i>JEU HAI</i>	9 <i>Jeu hai</i>
10 <i>SENDAS MORTAS</i>	<i>Bab</i>
11 <i>LAVUR ENTIRA</i>	<i>Ad Urs</i>
12 <i>EI NEIVA INA NEIV</i>	12 <i>Ei neiva ina neiv</i>

La numeraziun dallas poesias duei gidar a localisar las midadas enteifer ils dus ciclus. Ins vesa ch'igl autur ha già previu dalla bial'entschatta in ciclus da dudisch poesias¹⁴ e che l'emprema e la davosa poesia midan buc posizun d'in ciclus a l'auter. Ils tetels dils ciclus derivan neu da singulas poesias. Aschia anflan ins il tetel provisori *MO MIAS PLAGAS CONTAN*¹⁵ sco vers final dalla poesia *LAVUR ENTIRA*; il tetel definitiv *Sendas* ei reprius dalla poesia cul medem tetel.

Dallas 12 poesias cuntenidas en *MO MIAS PLAGAS CONTAN* vegnan quater substituidas ell'ediziun definitiva da *Sendas*. Ei setracta dil bloc da poesias: [2] *IL DUN*; [3] *PERTGEI FLURESCHA?*; [4] *TGI DAT?* e [5] *JEU POS CA PLI*. L'eliminaziun da quellas quater poesias fa buca surstar, sch'ins legia ils resuns dad Eduard Spescha e dad Andri Peer. En sia brev dils 9-7-1973 scriva Eduard Spescha il suandont davart las dudisch poesias:

Il tun general ei grischs e passivs. *Il Segner ei buns* etc.... [poesia introductiva da *Sinzurs*, R.C.] mussava ina autra tenuta. Ch'ella ei era avon maun en nova fuorma, pli zuppada muossa *Gia van*, denton sto ella esser propi encuretga. *Il dun* e *Pertgei flurescha* dat puspei da dubitar en quei senn. Propi «attratgs» sund'jeu dallas poesias *Raccolta*, *Uss* ed *Ei neiva ina neiv*. Jeu quentel era che quellas seigien il pli intimamein Tias. Ellas ein dalla spezia *Pass el sablun, levet...* [*In pass tras il sablun / levet [...]*], 6avla poesia da *Sinzurs*, R.C.], ch'ein fermas e che muossan buca exnum ina construcziun «intelectuala». Senza malart creig'jeu che Tia percepziun seigi oravontut «sentimentala» e buca intelectuala. [...] e «sentimental» ei absolutamein buca peginativ. (Spescha ASL, 1.29.2)

¹⁴ Ils ciclus precedents han il suandont diember da poesias: *En Tes mauns* (1958; 7 poesias); *Sinzurs* (1958; 11 poesias); *alla notg* (1963; 5 sonets); *Tschun viarvs* (1979).

¹⁵ La vischinanza culs vers inizials dalla poesia da Giuseppe Ungaretti *Solitudine* (*Santa Maria La Longa il 26 gennaio 1917*): «Ma le mie urla / feriscono» (1966:91, v. 1-2) para dad esser plitost casuala. Igl ei denton pusseivel che Hendri Spescha enconuschevi las poesias dad Ungaretti entras la translazion tudestga fatga dad Ingeborg Bachmann: Giuseppe Ungaretti, *Cedichte*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1961:72. Pli probabel savess ei setractar d'in referiment biblic a Jes 53,5: «Mo el era perfuraus pervia da nos malfatgs, / sfraccaus pervia da nos puccaus. / Sin el schischeva il castig che porta pasch a nus, / entras sias plagas essan nus medegai.» (2004:145). L'indicaziun ei da U.G.G. Derungs.

Vinavon cusseglio Eduard Spescha da buc edir las poesias sco publicaziun collectiva, perquei che quellas seigien memia «heterogenas» e dessien ina fallida impressiun dil poet e si'ovra. Tenor el füssi ei da publicar enzacontas poesias dapersei en revistas sco p.ex. ellas *Annalas* ni el *Calender* e mo in pèr paucas en fuorma d'in'ediziun cun entagls, sco quei che Hendri Spescha prevedeva da far (*ibid.*).

Era Andri Peer para dad haver certas difficultads cul ciclus sco el vegn proponius dil poet e cusseglio il suandont:

Eu vez quista ritscha sco ün torso dad üna seria plü lunga amo dad adampchar. Alchünas poesias pudaran entrar *telles quelles* in quist volüm, otras starast probabel amo glimar. (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2)

Las propostas dad Eduard Spescha ed Andri Peer muossan ch'ei dat poesias che plaian ed outras meins. Dil bloc che vegn eliminaus el ciclus definitiv da *Sendas* numna Eduard Spescha gest duas: *IL DUN* e *PERTGEI FLURESCHA?*

Era las reacziuns dad Andri Peer ein semegliontas e sias remarcas allas poesias eliminadas pauc positivas:

[2] *IL DUN*

La prüma strofa vaira persvasiva pro la prüma lectüra, mo lura am disturba quist PERTGEI? isolà, tantplü cha la dumonda ais fingià insinuada aint ill'affirmazion da la prüma strofa. I's pudess tour [...] sco charpainta da lavur forsa: [...]

[3] *PERTGEI FLURESCHA?*

[→ mira sura]

[4] *TGIDAT?*

Diversas intschertezzas muntan in mai.

[5] *JEU POS CA PLI*

Poesia d'üna funesta abstracziun, probabel till'hast tgnüda in salv dal temp da Tia adolescenza, talmaing am paran las metafras artificiales: [...] Quista poesia ais da concepir in möd tuottaffat nouv, o dad excluder, scha Tü nu voust far dalet a Teis inimis... S-chüsa mia frankezza! (Spescha ASL, 1.29.30)

Quellas quater poesias vegnan la fin finala eliminadas da Hendri Spescha e substituidas entras quater novas: *Uras*, *Quel ch'jeu sun*, *Bab* e *Ad Urs*. Dil pugn da vesta dall'influenza dalla lectoraziun per la lavur da Hendri Spescha ein denton cunzun las otg poesias che vegnan repridas el ciclus da *Sendas* d'interess.

2.2 *Il poet e siu «criticher»*

Il «criticher» il pli impurtont per la laver en connex cull’ediziun da *Sendas ei segir e franc Andri Peer*¹⁶. En sia brev dils 16 da matg 1973 ad Andri Peer scriva Hendri Spescha il suandont:

Cheu turnentel jeu a Ti la documentaziun¹⁷ ed aschunschel mias poesias novas. L’emprema hai jeu per mei gia eliminau e las otras sai jeu aunc buca sch’ei pon subsister. Forsa. Tgei vegnas Ti a far cun ellas? Jeu vess bugen sche Ti vesse in amen peda per ina lectura critica e silsuenter per ina critica aviarta e severa per mei. Tiu giudicat ei per mei da grond’impurtonza e peisa.
(Peer ASL, B-2-SPEH)

La «critica aviarta e severa» che Spescha giavischia dad Andri Peer ha el survegniu sco igl ei gia vegniu documentau ell’introducziun. Il resun dad Andri Peer dataus culs 4 da zercladur 1973 ei detagliaus e consista da sis paginas scrittas cun maschina. Ils cussegls da Peer ein directs e clars. Peer scriva il suandont:

[Eu] T’ingrazch ouravant tuot per Tia fiduzcha sco critic am mettend suot ögl Tia nouva interessantischa producziun lirica ch’eu n’ha examinà cun ün interess animà da simpatia e collegialità. Da-lunga stöglia agiundscher ch’eu saint sco ün tschert malesser ad entrar ill’intimità da Tia creaziun ed applichar il bisturi dal chirurg vi da quaists essers fügitivs e delicats chi sun ils vers. Mo Tü hast insisti a bocca ed in scrit per ch’eu saja critic ed avert (sainz’invilgia suna ignamöd, quai sast). Eu’m sun eir tuottafat conscient cha il poet chi güdicheschia poesia nu po abstrahar da seis stil personal, da seis ideal expressiv chi nu mangla valair eir pel collega. Piglia dimena in buna part mias remarchas tscherta ün pa sfrenadas, cum-bain ponderadas. Perfin là ingio chi nu’T persvadaran, ed eu spe-resch cha quai schabaja suvent! – At farana üttel e nüz At cunfirmand in Tia retschercha poetica.

(Spescha ASL, 1.29.30, p. 1-2)

¹⁶ Las ponderaziuns dad Eduard Spescha per gronda part en fuorma da cavazzins – «miu dun da critica ei buca da natira fructifonta» (Spescha ASL, 1.29.2) – vegnan risguardadas cheu per motivs da spazi mo parzialmein.

¹⁷ Ei settracta dalla documentaziun che Andri Peer veva giu empristau a Hendri Spescha per il portret d’autur *Il poet Andri Peer* ch’ei vegnius emess alla televisiun en *Il balcon tort* dils 27-5-1973. Mira uss Ganzoni (2008).

Andri Peer ei cunscents dalla consequenza che sias correcturas pon haver e tematisescha explicitamein che «siu ideal expressiv»¹⁸ maungli buca corrispunder a quel d'in auter poet. Era spera el che sias remarcas seigien in agid ed ina confirmazion pil poet sursilvan da cuntinuar cun sia atgna tscherca poetica. Tier quella mondi ei cunzun per anflar igl agen tun:

Sco ch'insomma per Tai am para *uossa* il problem quel da chattar Teis tun e da nu'T laschar distrar massa fich da tscherts currants da la moda. A listess temp as tratta da's zavrar energicamaing da quela epidemica retorica sursilvana chi'T tegna eir amo brancłà da-plü co quai cha Tü crajast. (ibid., p. 6)

In remied efficient encunter l'«epidemica retorica sursilvana»¹⁹ ei il scalpel («bisturi») dil chirurg e cun lez selai tagliar naven bia. In cass analog a quel descret ell'introducziun ei il commentari alla poesia *TGEI HAS TI FATG?*. Suenter ils emprems quater vers d'in total da quendisch tuna ei suandon-tamein: «Lur'ais la poesia finida. «Gron puccau», dscharast, «memia pauc!», dscharast, mo quist svödar sto a.m. ümel parair gnir exprimi (prestà) cun oters mezs [...]» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 4-5)²⁰.

Tier outras poesias propona Peer da precisar passaschas memia «genericas» (ibid., p. 3); da buc far damondas, leu nua che quellas seigien gia «insinuadas» (ibid., p. 2); da mussar enstagl da dir ed evitar cheutras da daventar memia banals. Tscheu e leu fa Peer propostas per ina nova segmentaziun dils vers, aschia per la segmentaziun artificiala en *SENDAS MORTAS*: «MORT'AVON / DA / NESCHER» → *Sendas*: «mort'avon da nescher» (1975/1998:60). Mintgaton fa el skizzas «mo be per indichar quantas libertats chi'T restan» (ibid., p. 4).

Peer ei denton era pedagog e lauda adina puspei «Buna poesia», «Bel ritmus, bella plasticità dalla visiun», «Buna, haha, fin pro la terza strofa, chi nu'm persvada dal tuot», «Interessanta, sviluppabla» (ibid., p. 5).

¹⁸ Andri Peer sez ha già publicau da quei temps nov ediziuns da poesias (cfr. Peer 2003:550).

¹⁹ Peer precisescha en quei liug: «Eu nu sun da bel principi ni cunter la retorica (là ingio ch'ella tocca) ni cunter la buna tradiziun dal baroc chi füt ün movimaint fich uman e cultivà; mo ün poet sto esser fich attent a sia dicziun; el sto chattar seis tun, sia concentratzion in ritmus e melodia (musicalità) e restar impustüt fich suspectus vers tuot quai chi schlungenescha, indutschischa, aplatischa seis vers.» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 6).

²⁰ Cfr. Peer: «La meglira strofa ais, sco suuent pro Tai, la prüma.» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 6).

En auters loghens dominescha lu puspei il poet da «davent cullas metafras bellas»²¹ sco en siu commentari tier *JEU POS CA PLI*²²:

«l'egliada che empermetta / calischs da sinceradad», il plü da tuot füss quai ün ‘gag’ per üna poesia letta giò da chanzla, «sinceradad», «amicabladad», «ataschadad», pleds barbars dad evitar sco'l tössi in poesia. Eir la «vusch pleina da regals» am fa sguozchas pro'l stomi. Evitar locuziuns massa currantas, sco «art e part» in poesia. Quai po amo passar in üna novella da Deplazes²³. (ibid., p. 4)

Co las propostas dad Andri Peer san era interagir cun si'atgna poetologia muossa la suandonta remedura. Ella poesia *USS* streha el suenter il substantiv «AFFONZA» la specificazjun stereotipa «CH'ERA BIALA» e propona en in emprem pass «ch'eí ida» e lu «ch'eí vargada», taxond il davos particip sco «bel pled!».

LUR CORS EIN FOSSAS
 PER LAS SPRONZAS ch'ei ida ch'ei vargada
 D'IN AFFONZA ~~CH'ERA BIALA~~. bel pled!
 bler plü ferm (Spescha ASL, 1.29.30)

Ella versiun definitiva da *Sendas* – «Uss miera / la spronza» reprendan ils vers finals la structura parallela dall'entschatta: «Uss tuornan / ils ners» (1975/1998:54, v. 1–2).

La proposta da Peer ei cunzun d'interess sch'ins cumpareglia ella cun sia atgna poesia *Uclan* (1969/2003:198):

Il cheu pozzà cunter il mür,
vezza tras larmas
a passar speravia
l'uffant ch'eu d'eira. (v. 5-8).

²¹ Cfr. Peer, Pisser: (1979/2003:311): «Un'otra poesia fa dabsögn: / davent cullas metafras bellas! / Meis cour, tü laschast, / giond amunt, / striblas cotschnas aint il verd.».

²² JEU POS CA PLI: «JEU POS CA PLI UDIR / CO TIA VUSCH EI PLEINA DA REGALS, / JEU POS CA PLI MIRAR / CO TI'EGLIADA EMPERMETTA / CALISCHS DA SINCERADAD. // JEU POS CA PLI TEDLAR / CO TIA TSCHONTSCHA PLAIDA / D'AMICEZIA E D'AMICABLADAD. / JEU POS CA PLI VERTIR / TIU MAUN CHE VUL FAR CRER / CH'JEU SEI A TI VISCHINS. // JEU SAI CHE TIU PATRATG / HA BUCA ART E PART, / CH'EL EI IN MAT SFARFATG / CHE VIVA D'INA VART. // JEU POS CA PLI.»

²³ Ozildi anflan ins talas locuziuns aunc en columnas: «Saver sescolar ella regiun rinforza l'identidad cun la regiun. [...] Quell'identidad ei necessaria per restar ella regiun, luvar cheu e prender art e part dalla societad e collaborar ella veta culturala e publica.» (en: *LO* 6-5-2010).

Ils vers finals – «D'IN AFFONZA CH'ERA BIALA» e «l'uffant ch'eu d'eira» – han certas parallelas, sch'ins interpretescha las «larmas» sco segn per enzatgei ch'ei stau bi, mo ch'ei ussa buca pli²⁴. La strofa da Peer ei plinavon interessanta, perquei che la precisaziun explicita «tras larmas»²⁵ ei buca d'anflar en tut las versiuns dalla poesia *Uclan* che ha giu ina aulta conjunctura. Aschia eis ella presenta ellas ediziuns da poesias *Da cler bel di* (1969), *L'Alba* (1975a) e *Refugi* (1980), maunca denton en *Stradun* (1971) e *Furnatsch* (1977). En quellas duas ediziuns vegnan ils dus vers intermediars fusiunai «vezza a passar speravia». En in exemplar dall'ediziun *Da cler bel di* dedicaus a Tista Murk ha Peer strihau atras la precisaziun «tras larmas» ed intimau il poet Murk dad era far ses patratgs en caussa²⁶.

forsa meglde
uschè, che
crajast

Il cheu pozzà cunter il mür,
vezza **tras larmas**
a passar speravia
l'uffant ch'eu d'eira. (1969:16)

La proposta da correctura per la fin dalla poesia *USS* illustrescha bein ch'il lector Andri Peer ei adina era poet; quella en connex cun *Uclan* ch'il poet Andri Peer ei adina era lector da sias atgnas poesias.

La risposta da Hendri Spescha allas remarcas detagliadas dad Andri Peer suonda ladinamein:

Bages, près de Narbonne, ils 11/7/73

[...] Jeu ditg a Ti in grond Dieus paghi che Ti has priu il temps, l'energia e curascha da sededigar empau a mias poesias e quei che quenta d'exprimer Tes patratgs e Tias ponderaziuns criticas en aviartedad amicabla. La lectura da Tias remarcas ei stada per mei e sco jeu sperel era per l'ovra sco tala sch'ei vegn schi lunsch fetg *saluteivla*²⁷ ed instructiva. Mia moda da producziun ei la spontana. Ella vegn pli-

²⁴ «Nus tuots ans sfadiain d'invlüdar noss'infanzia, nus t'illa tradin. L'infanzia ais ün'achüsa per quai chi vain davo. Il plü da tuot dschainsa amo: «haiai, quai d'eiran bels ons.» – Mo da far reviver sas algrezchas, sas schmurdüms, quai nu das-chaina. Nus nu'nns dain plü la peida da'ns algordar. E tuottüna portaina tuots noss'infanzia inter'ed intacta aint in nus mo t'illa zoppain suot *la cravuosta dal minchadi* ipocrit. Be minchatant ans disch ün sömmi, ün'algordanza chi sflammagia davant nos immaint: «Mera tü orbantà, da pitschen hast survgni l'impraisma per tuot la vita.»» (Peer, en: *FL* 28-2-1950).

²⁵ Ni setracta ei forsa d'in cass d'«epidemica retorica engiadinesa»?

²⁶ Quella passascha vegn descretta detagliadamein da Ganzoni (en lavur).

²⁷ Il cursiv digl original savess esser in renviament da Spescha a sias ponderaziuns en *Scaffir e nutrir la critica* (en: *GR* 22-5-1956; uss en: Spescha 1984:245–247). Leu constatescha el che la critica objectiva – «quella fontauna da novs impuls e cussegls saluteivevels» (1984:246) – seigi truada da schigiar en pervia dalla sensibladad dils auturs romontschs.

tost dil sentiment che digl intelletg²⁸. Sentelli che l'emprema «fiersa» cuntegn bia ch'ei aunc buca tgirau e luvrau. Ti has fatg endamen quei a mi – percass ch'jeu fuss buca staus cunsients, quei che daventa magari tscheu e leu. Els detagls less jeu per oz buca entrar. Oz hai jeu retschiert la «critica» da miu frar Eduard. Jeu vegr a reponderar tut, a refar bia ed a salvar quei ch'jeu crei da buca saver unfrir era sch'ils «critichers» pretendan ei.

Cura ch'ins scriva – ni meglier detg fa poesias – mo mintga onn basiast ina ga ei il sustegn d'amitgs che *san* e che *dian* zun impurtonts. (Peer ASL, B-2-SPEH)

Aschilunsch la reacziun da Spescha allas intervenziuns ed admoniziuns da siu «criticher». Suenter haver giu publicau *Sendas* scriva Spescha ad Andri Peer ch'era vida preparar ina recensiu dalla publicaziun nova (cfr. Peer 1976):

Era en connex cun *Sendas* hai jeu d'engraziar a Ti, pertgei quei ch'ellas ein, ein ellas per gronda part grazia a Tia critica, a Tes cussegls, a Tias propostas. Dapi *Alla notg* ein spirai 12 onns. Ins tema da vegrin cun zatgei suenter schi liung temps. Igl ei la tema da buca tener pli, dad esser daventaus pli fleivels. Persunalmein crei jeu da ver fatg in pulit pass anavon, enviers il coc e center dallas caussas, dad arrivar grazia ad ina askesa magari severa pli datier da quei che quenta in di. (Peer ASL, B-2-SPEH, 9-7-1976)

Las passaschas da Hendri Spescha e dad Andri Peer citadas cheusura san valer sco scomi exemplar d'ina lectoraziun e d'ina «critica obiectiva, seriosa, positiva, beinvulenta» (1956/1984:247) sin la via d'anflar igl agen tun. El capitel suandont dueien las versiuns da dus exempels tipics vegrin mes-sas ina sper l'autra per aschia mussar tgei che Hendri Spescha ha la fin finala «unfriu» e tgei buc.

3. Las «unfrendas» dil poet – dus exempels

Sco tendenza generala dall'elaboraziun dallas poesias da *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973] tochen tier quellas da *Sendas* (1975) san ins consta-

²⁸ Quei para Spescha d'haver surpriu directamein dalla brev da siu frar Eduard citada sura (2.1).

tar che tut las poesias vegnan scursanidas²⁹. Il tip da scursaniziu il pli evident ei l'excisiun da vers entirs, in auter tip frequent ei la concisiun da singulas passaschas³⁰. Ina cumparegliaziun dallas versiuns da *Gia van* e dad *Ei neiva ina neiv* duei illustrar, tgei effect che las formulaziuns apodicticas da Peer sco l'intimaziu da sedistaccar dall'«epidemica retorica sursilvana» ni dad «evitar ils adjectivs!» han giu.

3.1 *Gia van*

Ina poesia exemplara per illustrar ina reducziun massiva ei la poesia iniziala dil ciclus *Gia van*. Il process da scursaniziu ei succedius en dus pass.

GIA VAN

GIA VAN VENTS DA VENTSCHIDAS
 EN ZUGLS STARSCHLI
 CUN FASCHS DA NIBELS
 SIN SPATLAS STURSCHIDAS.
 5 ORVAS EIN ORFNAS EL GRISCH.
 VELS DA PLUM SEPLACCAN
 EN STGIRA CURDADA
 SIL VONN ANSON PASCHEIVEL,
 ARCUN SUL SULET EGL ENCARDEN DA GLISCH.
 10 ARVA IL COR.
 RIMNA E TEGN
 QUEI ZUGL DA GLISCHUR.
 UREGIA E LUTGA.
 IL DI RETEGN AUNC IN RAD
 15 DA SPRONZA PER QUEL CH'EI AVIARTS,
 CH'EI PROMTS
 E CHE SA
 CHE EL
 HA LA FLUR DALLA GLISCH.³¹

²⁹ A livel dil diember da vers dat ei per part reducziuns radicalas per las poesias che migreschan d'in ciclus a l'auter: *Gia van* (19 vers → 5 vers); *Raccolta* (10 → 9); *Uss* (10 → 8); *TGEI HAS TI FATG?* resp. *Tgei has ti fatg* (15 → 5); *SENDAS MORTAS* resp. *Sendas* (21 → 8); *Lavur entira* (16 → 8); *Jeu hai* (7 → 5). Alla tendenza reductiva para a prema vesta sulettamein la poesia finala *Ei neiva ina neiv* (7 → 8) da cunterfar. L'augmentaziun ei denton dad attribuir ad ina segmentaziun ulteriura d'in vers gia present (mira era 3.2).

³⁰ Per la terminologia mira Genette (1992:321ss.).

³¹ Certs tiposcrets, aschia quel el relasch dad Andri Peer, cuntegnan aunc ils sbagls «von» (enstagl «vonn», v. 8) ed «ureglia» (enstagl «uregia», v. 13). Sin basa allas remarcas ed allas versiuns posteriuras ein quels sbagls vegni currigi.

versiun intermediara el relasch³²

GIA VAN

GIA VAN ILS VENTS DA VENTSCHIDAS
CUN FASCHS DA NIBELS
SIN SPATLAS STURSCHIDAS
A RIVA.

ORVAS EIN ORFNAS EL GRISCH.

IL DI RETEGN AUNC IN RADI
DA SPRONZA
PER QUEL CH'HA LA FLUR
DALLA GLISCH.

versiun definitiva en *Sendas*

Gia van

Gia van ils vents da ventschida
a riva

Orvas sesarvan el grisch

Il di retegn aunc in radi
per la flur dalla glisch

Formalmein san ins constatar il suandont: la poesia vegn scursanida en in emprem pass da 19 sin 9 vers, per haver 5 vers en sia versiun definitiva. Eliminada dil tuttafatg vegn la part d'amiez (v. 6–13), ferton ch'entschatta e fin daventan pli concisas. La risposta retrospectiva a quei proceder da scursaniziu dat Spescha en siu «campiun»³³:

Mei persunalmein ha la fuorma cuorta, concisa, concentrada, ascetica adina fascinau pli fetg che la vastedad epica. [...] Jeu semudregel e lutgel ditg cun ina poesia – gia avon che scriver ella – era sch'ella ei aunc schi cuorta (gie lu pér dretg); jeu fetgel numerosas versiuns secretas a maun ed arrivel lu zacu alla fuorma ch'jeu acceptel sco definitiva. (Spescha ASL, 1.7)³⁴

³² Quella versiun ei era vegnida publicada dad Angel Crespo en siu studi *Ecos y silencios en la poesia de Hendri Spescha* (1979:7).

³³ Cfr. descripzion digl inventari fatga da Flurin M. Spescha, in dils frars da Hendri Spescha: «Es handelt sich um einen sog. Leerband, den HSp auf Romanisch «campiun» nennt. Also ein gebundenes Buch mit leeren Seiten, als Modell für Grösse, Einband, Material usw. [...] Neben verschiedenen Themen und persönlichen Notizen (Beginn der Arbeit beim Fernsehen!) ist vor allem hervorzuheben Hendris Zusage an Felix Giger, auf eine von diesem ihm vorgelegte Frageserie zu seinem Schaffen als Lyriker einzugehen. [...] Nach mündlicher Aussage von Felix Giger an mich hat ihm Hendri diese Antworten nicht zugesellt. Seine Antworten sind hier auch tatsächlich nicht definitiv.» Mira era annotazium 9.

³⁴ Che scriver, strihar, midar, rescriver e turnar a midar vala era per Andri Peer muossa la suandonta passascha ord ina brev a Cla Biert: «Perque nu cumporta cha'ls martuffels tscherchan clerità ingio ch'eu n'ha miss parfüms tuorbels masdats davo lungas e suuent stanglantusas experienzas chi voulan *chapir in ün cuolp ün vers chi'm ha fat lavurar trais nots.*» (Peer ASL, B-1-BIE, 23-3-1948). Parallelas cun poetologias modernas ein evidentes, p.ex. Benn «Ein Gedicht entsteht überhaupt sehr selten – ein Gedicht wird gemacht.» (2001:10) ni «[...] keiner auch der grossen Lyriker unserer Zeit hat mehr als sechs bis acht vollendete Gedichte hinterlassen, die übrigen mögen interessant sein unter dem Gesichtspunkt des Biographischen und Entwicklungsmässigen des Autors, aber in sich ruhend, aus sich leuchtend, voll langer Faszination sind nur wenige – also um diese sechs Gedichte die dreissig bis fünfzig Jahre Askese, Leiden und Kampf.» (2001:19).

Aschia rispunda il poet alla damonda da Felix Giger partenent la scartadad da si'ovra lirica. Las versiuns dalla poesia *Gia van* conferman l'idea da Spescha che poesia seigi scriver e rescriver.

Per Andri Peer ei la poesia ina «bella visiun persunifichada, forsa [...] ün pa barocca» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2). Plinavon seigi l'entschatta memia construida cun sias preposiziuns «en», «cun» e «sin» (v. 2-4). Per rumper quella construcziun e far daventar las metafras pli unidas propona el la suandonta parallelisaziun:

Vents da ventschida
En zugls starschli.
Faschs da nibels
Sin spatlas sturschidas. (ibid.)

Ei dat en egl che la fuorma dil singular «ventschida» che daventa lu definitiva ei d'anflar ella skizza da Peer³⁵. La paronomasia «orvas : orfnas» vegn commentada a moda ambivalenta: «ais brav retscherchà (l'assonanza T'ha tantà, natüral). Ün vers precius.» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2). Quei ch'il commentari emprova d'ulivar, muossa in sguard sil dactiloscret dalla poesia, leu ei la part d'amiez «ein orfnas» messa en parentesas e strihada atras³⁶. Sche Peer discuora d'in «vers precius» ei quei da capir cheu a moda ironica. Quei conferman ils dus cass gia citai sura (2.2) «CO TIA VUSCH EI PLEINA DA REGALS» e «CALISCHS DA SINCERADAD», als quals Peer aschunta mintgamai la remarca «precius» (Peer ASL, A-4-a/1).

Disturbar disturba lu cunzun l'expressiun «vels da plum» che seigi curiosa, «ün vel evochescha alch *tessü* e brich alch metallic» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2)³⁷ ed era la midada d'in tun descriptiv ell'emprema strofa vi sin «l'exhortaziun al conuman» ella secunda strofa vegn resentida sco negativa. Alla fin propona Peer aunc da supprimer ils treis vers finals, ch'ein caracterisai dalla metafra «la flur dalla glisch». El conclude siu commentari culs suandonts plaids: «Scurznir la poesia sün duos respirs, quai füss meis cussagl» (ibid.).

³⁵ Cull'eliminaziun digl <s> final piarda igl idiomatissem «far ventschidas» in ton da sia transparenza. La translaziun da Peer ei: «Fingià van ils vents da vintschun / vers la riva» (Peer, en: *FL* 20-8-1976).

³⁶ Eduard Spescha perencunter commentescha la cumbinaziun «Orvas ein orfnas» cun 'ferm'. (Spescha ASL, 1.29.2).

³⁷ Ils exempels cun «sindal» illustreschan bein quell'idea tier Peer, *Davomezdi* (1948/2003:33): «La quaidezza d'ün sindal / s'ha plachada be lamin / sulla cuntrada.» (v. 1-3) e *Act* (1975/2003:271): «L'uonda dal mar / plaja teis sain / in üna tuorbla / charezza da sindals.» (v. 1-4). Ils dievers da «vel» paran cunzun d'haver in connex culla rema: «tschél : vel»; «vel : meil» (2003:333; 398).

Suandond ils cussegls da Peer dat Hendri Spescha ina surlischada all'opulenza baroca ed eliminescha l'exhortaziun (v. 10–13). Dapertut risguarda Spescha denton tuttina buc las propostas da siu lector, aschia mantegn el la metafra finala «la flur dalla glisch»³⁸ e desista buc dil vers d'amiez «Orvas sesarvan el grisch». Ina consequenza secundara dalla reducziun massiva ei la concentraziun da repetiziuns da suns sco la rema «grisch : glisch»³⁹, l'assonanza «ventschida : riva» e las allitteraziuns «van», «vents», «ventschida»; «re-tegn», «radi». Quella concentraziun dat alla versiun definitiva da *Gia van* ina unitad era a livel fonetico.

Ei fuss denton memia sempel da commentar las midadas mo sin basa al singular text e cheutras sclauder eventuais ligioms cullas ulteriuras poesias dil cclus e dall'ovra lirica da Spescha en general. A quei fatg fa era Eduard Spescha attents, sch'el scriva en sia brev ch'ei füssi stau da «persequitar e mirar tut ella glisch dil vargau (*Sinzurs, Ischi etc.*)» (Spescha ASL, 1.29.2).

L'emprema versiun da *GIA VAN* cuntegn numerusas expressiuns ch'ein d'anflar u en *Sendas* ni els ciclus precedents. Il cass il pli evident ei forsa il «maletg» «VELS DA PLUM» (v. 6) ch'ins anfla *tale quale* el tierz sonet da *alla notg* (1963): «e zuglias miu sentir en vels da plum» (1963/1998:40, v. 8)⁴⁰.

Parallelas manifestas dat ei denton era cun texts cumpari en *Sinzurs*:

La cavellera / liunga croda / sco in vel / sin spatlas / smagrigiadas. //
E tral badugn / avon la casa / bracca va in / vent sc'in / siemi e conta // e bragia. (1958/1998:30)

Ins ei surstaus dallas numerusas parallelas ch'existan denter las poesias «La cavellera» e *GIA VAN*: «vel» – «VELS», «croda» – «CURDADA», «spatlas / smagrigiadas» – «SPATLAS STURSCHIDAS» e «va in vent» – «VAN VENTS».

³⁸ Per far sia recensiun da *Sendas* (Peer, en: *FL* 20-8-1976) ha Peer giu tarmess ina retscha *Dumondas a Hendri Spescha per chattar la senda dretta*. Explicond la significaziun dil plaid «orvas» declara Hendri Spescha gest era quella metafra: «La flur dalla glisch füss lu per mei forsa la 'douce pitié de Dieu'» (Peer ASL, A-4-a/1).

³⁹ Partenent il diever dalla rema scriva Spescha: «Mo il ver poet sa dar la dretga rema senza ch'ins senta ch'el ha encuretg ella.» (1965:8).

⁴⁰ La fuorma verbala cuntenda en quei vers «[ILS VELS DA PLUM] SEPLACCAN» (v. 6) integrageva lezza gada aunc cun la poesia *RACCOLTA*: «IGL ABANDUN / EI SEPLACCAUS / SIN MIU SCHUI», lu aunc en siatavla posizion. Pér l'excisiun da quei vers en *Gia van* possibilitescha d'anticipar la poesia *Raccolta* sco secunda poesia dil ciclus senza ch'ei detti ina repetiziun schenonta da duas metafras da different tip.

Plinavon fa la formulaziun «GIA VAN VENTS [...] CUN FASCHS DA NIBELS» patertgar al motto introductiv dad Alois Tuor en *Sinzurs*: «Ils nibels van en processiun solemna / sco pelegrins che van urond.» (1958/1998:16). L’emprema versiun da *GIA VAN* cuntegn aunc auters plaids tipics e per part frequents ell’ovra da Spescha che fussen da contextualisar: «ARCUN», «GLISCH», «ENCARDEN» (v. 9), «GLISCHUR» (v. 12), «RADI» (v. 14), «SPRONZA» (v. 15).

En connex cul sintagma «STGIRA CURDADA» (v. 7) san ins renviar ad ina passascha da *Alla tscherca da memez* (1982:59), nua che Hendri Spescha ha cumprovau l’aulta frequenza da formulaziuns cul verb «curdar». Ella medema contribuziun s’exprima el era davart «maletgs» tipics per sia lirica:

Maletgs a mi agens, cars e che ‘mudregian’ ein per exempl: Las fauldas dalla notg, ils arcuns dil stgir, la senda brina, il siemi brin, la curtgina d’argent, sora notg, vels da plum, il lag d’argien, il cus-sin d’argien, in lev sinzur, van sco tschiens agnalas, *vents da ventschida, flur dalla glisch, utschala fuostga dalla notg, ils ners, il tscheiver grond, uras tgeuas, sendas mortas, il foss digl abandun, lavur entira, ils lenzeuls digl avegnir, savonzan ils garlogns per far raccolta.* (1982:60)⁴¹

Quella passascha giustifichescha l’emprova d’integrar singuls plaids en in sistem d’expressiuns e plaids-clav enteifer l’ovra (lirica) da Hendri Spescha. Era sch’igl autur surpren propostas da ses lectors, eis ei tuttina da tener quen dall’existenza d’in entir sistem che determinescha sias decisiuns. Scursanir in text significhescha adina scursanir enteifer in’unitad pli gronda, quei vala specialmein per l’ovra da Hendri Spescha⁴².

3.2 *Ei neiva ina neiv*

Il text da *Sendas* che ha forsa giu il pli grond success ei la poesia finala *Ei neiva ina neiv*. La versiun da *MO MIAS PLAGAS CONTAN* tuna aschia:

EI NEIVA INA NEIV

EI NEIVA INA NEIV MIGEIVLA,
E MIA STIVA EI ODUR DA HIAZINTA.

⁴¹ Ils «maletgs» mess en cursiv ein tuts d’anflar en *Sendas*.

⁴² Cfr. Spescha a Peer: «Jeu entscheivel pli e pli a veser era *SENDAS* en connex cun mes auters ziclus, v.d. *En Tes mauns, SINZURS* ed *alla notg*, e beinduras era cun mia prosa, en special cun *El veva trent’onnus, Notg alva e Nin. Il clom flada il medem spért.*» (Peer, B-2-SPE, 9-6-1976).

EI NEIVA INA NOTG CUN ALAS FREIDAS,
E MIU INTERN EI STGIRA, STGIRA PASSADETGNA.

- 5 EI NEIVA INA NEIV EN MEI,
E MIAS URAS CRODAN CUN SILENZI STÉTG
EN ILS LENZEULS D'IN AVEGNIR MALGUESS.

La poesia ha (silmeins) dus models precedents enconuschents: *Unviern* da Gion Cadieli «Neiv e neiv! / Tut la pleiv» (1983:8)⁴³ e *Neiva, mo neiva...* da Gian Fontana: «Neiva, mo neiva ti caulda neiv, / cuarcla bufatg igl uaul e la pleiv» (1931:77). Tuttas treis poesias ein caracterisadas da numerusas figuras da repetiziun (en special anafras e parallelissem). Rapports evidents dat ei cunzun denter la poesia da Fontana e quella da Spescha. Omisduas poesias han ina structuraziun strofica semeglionta sco ins vesa bein sin fundament dils vers inizials da mintga strofa.

Neiva, mo neiva ti caulda neiv (v. 1)
Neiva, mo neiva sur aults e conns (v. 5)
Neiva ti olma digl esser etern (v. 9)

EI NEIVA INA NEIV MIGEIVLA (v. 1)
EI NEIVA INA NOTG CUN ALAS FREIDAS (v. 3)
EI NEIVA INA NEIV EN MEI (v. 5)⁴⁴

L'apostrofa a prema vesta paradoxa «ti caulda neiv» ei in exempl per la forza innovativa dalla lirica da Fontana. L'emprema versiun da Spescha «NEIV MIGEIVLA» para bunamein dad esser in omagi a quei oximoron⁴⁵. L'admiraziun da Hendri Spescha pil poet da Fidaz resorta era, sch'el pre-

⁴³ Sur Gion Cadieli era dil temps da scola (ed emprema communium) da Hendri Spescha plevon a Trun (Spescha 1984:155). En in'analisa dad *Unviern* scriva Spescha «Nus lein buca targlinar da dir alla bial'entschatta che nus haveien ual legiu ina dallas meglieas poesias romontschas insumma. Ei dat buc in tozzel che savess semiserar cun quella.» (1965:1–4, citat p. 2).

⁴⁴ Mira per quei vers la poesia da Luis Candinas *Unviern* (1954:58): «Ei cuffla e neiva lunsch ora sil prau, / ei neiva sin mei, sin cas'e clavau» (v. 1–2). Per in commentari a quella poesia mira Spescha (1965:6–9). Il tratg innovativ dalla formulaziun da Spescha «Ei neiva [...] en mei» daventa aunc pli evidents, sch'ins considereschia igl exempl da Candinas.

⁴⁵ En connex cun in'eventuala influenza da Fontana mira la suandonta risposta da Spescha alla damonda da Felix Giger davart ina «parentella spirtala, poetica» en *Sinzurs*: «Sch'jeu seregordel endretg hai jeu giu da gliez temps, pia ils 1955 – e quei a Paris – il basegns da dar dentellir ch'ils *Sinzurs* hagien ina derivonza spirtala ch'jeu level signalar. Poda – dil tut segirs sun jeu buca pli – ch'jeu level dedicar els alla memoria da miu aug Sep Mudest Nay. Era Fontana fuss en sesez sepurschius. En scadin cass level jeu documentar in'attaschonza ad in vargau che pareva dad esser a mi pugn da partenza per mia atgna expressiun persunala.» (Spescha ASL, 1.7).

tenda che dils poets sursilvans vegni sulettamein Gian Fontana a surviver il 20avel tschentaner cun in diember da poesias da format pli grond (1981: 160).

A Fontana renviescha era Andri Peer en siu commentari: «E uossa pigliain l'ultima bella, bod ün pain fontanesca, perche brich?» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 6). En fuorma d'ina skizza propona Peer tuttina enzacontas midadas:

<i>skizza dad Andri Peer</i>	<i>versiun definitiva en «Sendas»</i>
	<i>Ei neiva ina neiv</i>
ei neiva neiv migeivla en stiv'odur da hiazint (m.)	Ei neiva ina neiv e mia stiva ei odur da giazint
ei neiva notg cun alas freidas (tschel vers laschessa crodar o til rimplazzess)	Ei neiva ina notg e miu intern ei passadetgna
ei neiva ina neiv en mei e mias uras crodan silenziusas en ils lenzeuls dil avegnir ⁴⁶	Ei neiva ina neiv en mei e mias uras crodan els lenzeuls digl avegnir

En quei liug ein buc ton las singulas midadas d'impurtonza, mobein la remarca che Peer lai suandar la skizza: «evitar ils adjectivs!» (ibid.). Sil ti poscret cullas poesias veva quella remarca aunc ina nianza significativa: «evitar massa blers adjectivs!» (Peer ASL, A-4-a/1) (mira era 1)⁴⁷. Quei commentari da Peer ha giu consequenzas per la versiun definitiva dad *Ei neiva ina neiv*.

Peer sez supprima gia en sia skizza in'emprema seria dad adjectivs⁴⁸ entras strihar e transformar singuls attributs ni entiras gruppas nominalas: «D'IN AVEGNIR MALGUESS» → «dil avegnir»; «STGIRA, STGIRA PASSADETGNA» → Ø; «SILENZI STÉTG» → «silenziusas». Hendri Spescha eliminescha la finala aunc il rest: «migeivla», «freidas», «silenziusas».

Alla elaboraziun da *Ei neiva ina neiv* para il suandont commentari (screts entuorn 1980) da Spescha partenent il diever e la funcziun digl adjectiv da sereferir.

⁴⁶ La fuorma «dil avegnir» ei da Peer che scriva sursilvan.

⁴⁷ D'ina remarca semeglionta relata Peer en sia retrospectiva a Hemingway. Lez hagi empriu da scriver sco redactur d'ina pintga gasetta, nua ch'il suandont principi pendevi vid la preit: «Verwende keine Adjektive, verbanne jedenfalls die unnützen, wie «glänzend», «wunderbar», «gross», «prächtig»» (Peer 1961).

⁴⁸ Ils possessivs «miu, mia...» vegnan tractai cheu sco pronoms duvrai sco accumpignanders.

Mia poesia ei oravontut meditativa, silenziusa, tgeua. A quella tenuta lirica ei il substantiv pli adequats! Ella versium definitiva e publicada dallas *Sendas* hai jeu supperau ton seo diltut igl *adjectiv*. Quei ei ina specia d'ascesa quasi totala. Pertgei? Perquei ch'jeu vi dar al substantiv adina dapli substanzia. Igl *adjectiv* sa spossar il substantiv⁴⁹, schi bein sco igl adverb sa spossar il verb. Jeu sun buca diltut segirs, sch'jeu sun buca ius memia lunsch cun quell'ascesa en *Sendas*. Empau eisi la «cuolpa» d'Andri Peer. (Spescha ASL, 1.7)

Il citat muossa bein co ideas poetologicas d'in autur san interferir cun propostas d'in lector ed influenzar ina l'autra. Savens eis ei buc pusseivel da decider schebein la schelta definitiva dil poet dependa da sia poetologia ni dalla lectoraziun, ni d'omisduas. El cass dalla remarca dad Andri Peer «evitar ils *adjectivs!*» eis ei fetg probabel che Hendri Spescha hagi surpriu ed integrau quella directamein en sia poetologia sco ina specia da 'dogma'. En sias *Sentupadas cul lungatg* publicadas sco seria ella *Gasetta Romontscha* tematisescha Hendri Spescha pli tard in'ulteriura gada il diever digl *adjectiv*:

Jeu sun dil mein ch'ins duessi esser spargnus el diever digl *adjectiv*⁵⁰. Igl ei nuota detg che mintga substantiv basegni in tal. Sch'jeu scrivel «silensi» manegiel jeu quietezza absoluta, absenza totala da canera, ruaus. Miu silenzi vegn probabel buca pli silenzius sch'jeu scrivel grond silenzi, profund silenzi, mét silenzi, immens silenzi ni silenzi absolut. Igl *adjectiv* sa era spossar la mur e la forza dil substantiv. (Spescha, en: *GR* 2-6-1981)

Ina referencia pusseivla per las ponderaziuns surallegadas da Spescha sa vess l'entschatta da *Jeu hai* esser: «Jeu hai mo ina lieunga / il silenzi»

⁴⁹ Ch'ins sa veser quei d'in'autra optica muossa ina columna dad Arnold Spescha che relata davart la preferentscha da siu bab per igl *adjectiv*: «Naturalmein ch'il substantiv seigi era impurtonts, aschuntava el [il bab, R.C.]. Denton il ver senn, propri il senn ch'il substantiv hagi ni stoppi haver en ina certa situaziun, quel survegni el digl *adjectiv*. [...] Igl *adjectiv* cumpogni buc mo il substantiv, el seigi ina part da quel.» (en: *LQ* 10-12-2009). Cfr. plinavon Hendri Spescha: «[Ils *adjectivs*] dattan al text per gronda part era la melodia, il ritmus, il ductus ed ein era duvrai sco mied stilistic.» (Spescha 1981, *GR* 2-6-1981) e «La melodiusedad dil lungatg da Sep Mudest Nay viva probabel oravontut digl *adjectiv*.» (Spescha ASL, 1.7).

⁵⁰ Che la tenuta da Spescha partenent igl *adjectiv* secunfa bein cun poetologias modernas muossa il suandont citat da Marinetti: «Noi [Futuristi, R.C.] tendiamo a sopprimere ovunque l'aggettivo qualificativo, poiché presuppone un arresto nella intuizione, una definizione troppo minuta del sostantivo. Tutto ciò non è categorico. Si tratta di una tendenza.» (1990:74). Cfr. era Benn che di davart la relazion dil jeu liric tiel plaid: «sie [la relazion, R.C.] gilt dem Wort, ganz besonders dem Substantivum, weniger dem Adjektiv, kaum der verbalen Figur.» (Benn 2001:24) e «Worte, Worte – Substantive! Sie brauchen nur die Schwingen zu öffnen und Jahrtausende entfallen ihrem Flug.» (2001:26).

(1975/1998:66, v. 1–2). Che quella spargnusadad sto esser sesviluppada tec a tec muossan ils suandonts exempels: «Mira, ei siara notg. / Mo tscheu e leu in pass / e grond silenzi.» (1958/1998:22, v. 1–3) e «cun il silenzi grond da tia grunda stgira» (1963/1998:42, v. 11).

Sche Spescha eliminescha ella versiun definitiva da *Ei neiva ina neiv* tut ils adjectivs, vul quei buc dir ch'il medem vali era per las ulteriuras poesias da *Sendas*. Tendenzialmein vegn il diember dad adjectivs era reducius en quellas poesias (mira p.ex. sura 3.1)⁵¹. Sper numerusas eliminaziuns ed ina nominalisazion («ILS UMENS NERS» → «ils ners», *Uss*) dat ei denton vinavon in cert diember d'adjectivs el ciclus definitiv da *Sendas*:

utschala fuostga (*Raccolta*); tscheiver grond (*Uss*); fatschas alvunas (*Uss*); las uras tgeuas (*Uras*); ch'jeu palpel tschoes [...] (*Tgei has ti fatg*); sendas mortas (*Sendas*); lavur entira (*Lavur entira*); in mund entir (*Jeu hai*); pradas verdas (*Bab*)

En poesias aschi scartas da plaids sco quellas da *Sendas* ha mintga singul plaid si'atgna peisa, specialmein sch'el stat en posiziun marcada alla fin dil vers. Quei vala per tut ils adjectivs cun excepciu dalla fuorma predicativa «ch'jeu palpel tschoes [...]. En treis quarts dallas poesias da *Sendas* vegn pia vinavon fatg diever dad adjectivs. Da remarcar en quei connex ei l'autua frequenza dad adjectivs nominalisai: «el grisch» (*Gia van*); «dil grischverd» (*Raccolta*); «ils ners» (*Uss*); «el lontan» (*Uras*); «en il profund» (*Sendas*)⁵². Sche Hendri Spescha pretenda ch'el hagi «supperau ton sco diltut igl *adjectiv*» ella versiun definitiva da *Sendas*, ei quei da relativar⁵³.

⁵¹ In'analisa exacta da frequenza, diever e funcziun digl adjectiv ell'ovra lirica da Hendri Spescha stuess aunc vegnir fatga. Il medem vala secapescha era per ils substantivs ed ils verbs. Spescha ei gia s'exprimius davart «maletgs, simbols e plaids da clav» en si'ovra (1982:57–61).

⁵² L'autua frequenza da substantivs derivai da verbs e dad adjectivs ha in connex evident culla poetologia dil poet. Exempels ein gia d'anflar ellas pli empremas poesias: «schemer d'in moribund», «el profund» (1952/1998:10), e lu naturalmein els ciclus suandonts: «Dal profund della tiara» (1958a:14); «Dal profund nus clamtein e plirein» (1958a:16); «el vid e profund» (1958a:18); «Nies balbegiar» (1958:s.p.) eav.

⁵³ Cuntrari als adjectivs vegnan tut las sis cumparegliazions presentas en *MO MIAS PLAGAS CONTAN* eliminadas en *Sendas*. In bi exempl per la reducziun d'ina cumparegliazion oriunda ei: «Ch'jeu palpel sco in tschiec» che fa plaz alla sinestesia pli immediata ed expressiva «ch'jeu palpel tschoes [...]» ella versiun definitiva da *Tgei has ti fatg* (1975/1998:58, v. 3). Che la cumparegliazion ei impurtonta per certas poesias da Spescha muossan ils suandonts exempels: «Sco in plumin less jeu sfundrar» (1952/1998:8, v. 1) e «il staunchel di ha rut las alas / e croda sco in fretg madir» (1963/1998:36, v. 1–2).

4. Conclusiuns

La cumparegliaziun cul ciclus provisori *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973] muossa che las poesias publicadas en *Sendas* (1975) ein buc adina stadas aschi cuortas e hermeticas sco en lur versiun definitiva. Ils texts ein vegni scursani e quei per part fetg. Sin basa all'analisa detagliada dall'emprema e dalla davosa poesia dil ciclus vesan ins bein co Hendri Spescha sedistanziescha d'in tun inizial retoric e 'baroc'. El «unfrescha» in bienton da sias metafras (cfr. *Gia van*) e da ses adjectivs (cfr. *Ei neiva ina neiv*). D'ina vart han las intervenziuns da Hendri Spescha in connex evident culla lectoraziun da sias poesias, en emprema lingia culs cussegls dad Andri Peer. L'influenza vegn confirmada digl autur sez, sch'el remarca che si'ascesa forsa exagerada en *Sendas*, seigi per part la «cuolpa» dad Andri Peer. Da l'autra vart vesan ins sin fundament dallas reflexiuns poetologicas che Hendri Spescha ha sco poet ina clara idea partenent sia lirica e siu tun. Quei muossan p. ex. sias reflexiuns davart il diever e la funcziun digl adjectiv.

La genesa da *Sendas* ei en quei senn exemplara per illustrar la cumplexiad d'in process d'elaboraziun, nua ch'ei va d'in maun per surprender tips dils lectors e da l'auter maun per mantener l'autonomia sco poet enten tschercar in tun che secunfa cull'atgna poetologia.

Bibliografia

Litteratura primara

CADIELI, GION

1983 *Ovras*, Lothar Deplazes (ed.), Mustér, Desertina e Romania

CANDINAS, LUIS

1954 *Unviern*, en: *Sulegliadas*, Cuera, Romania, 1954:58

DECANAT SURSILVAN et al.

2004 Bibla romontscha ecumena. Veder testament. Ils profets, Decanat Sursilvan/Colloqui Sur igl uaal (edd.), Cuera, Südostschweiz

FONTANA, GIAN

1931 *Poesias*, Cuera, Bischofberger

GANZONI, ANNETTA (ed.)

2008 *Andri Peer e ses temp en documents audiovisuals istorics*. Intervistas, recitaziuns da poesias, gieus radiofonics e critica litterara (1947–1982) or dals archivs da Radio e Televisiun Rumantscha, Berna, BN/ ASL

MATHIUET, MARTIN

2010 *Buc mo tschintschar – far!* [columna], en: *La Quotidiana* 6-5-2010

PEER, ANDRI

2003 *Poesias (1946–1985)*, Clà Riatsch (ed.), Cuoira, Desertina

SPESCHA, HENDRI

Lirica:

1952 *Il plumin ed il fiug e Il fiug va tras il mund*, en: *Igl Ischi* 38, 1952:68

1958 *SINZURS*, Mustér, Desertina

1958a *En Tes mauns / ciclus de poesias*, en: *Igl Ischi* 44, 1958:12–19

1963 *alla notg*, ediziun digl autur, Cuera, Bündner Tagblatt

1975 *SENDAS*, Ediziun dils auturs, Cuera, Bündner Tagblatt

1979 *Tschun viarvs*, en: *Ischi semestril*, ann. 64, nr. 12, 1979:14–16

1983 *Per tei e per mei. Ina pintga trilogia*, Mustér, Desertina

1984 *Il giavin dalla siringia / Das Locken des Flieders. Gedichte, literarische Prosa, Texte zum Zeitgeschehen*, Flurin e Marc Spescha (edd.), Chur, Terra Grischuna

1998 *Uss. Poesias/Jetzt. Gedichte*, Zürich/Chur, edescha

Essaistica:

1956 *Scuffir e nutrir la critica*, en: *Gasetta Romontscha* 22-5-1956

1965 *Poesia e Poesias. In’emprova critica da Martin Gieriet*, en: *Novas litteraras*, nr. 26, 1965:1–15

1981 *Brausel sinzur*, en: *Litteratura* 4, 1981:157–162

1981a *Sentupadas cul lungatg*, en: *Gasetta Romontscha* 2-6-1981

1982 *Alla tscherca da memez*, en: *Litteratura* 5.1, 1982:57–61

UNGARETTI, GIUSEPPE

1966 *L’Allegria (1914–1919)*, Milano, Mondadori (¹1942)

Litteratura secundara

BENN, GOTTFRIED

2001 *Probleme der Lyrik* (¹1951), en: Gottfried Benn, *Sämtliche Werke*, Band VI, Prosa 4 (1951–1956), Stuttgarter Ausgabe, G. Schuster / H. Hof (edd.), Stuttgart, Klett-Cotta, 2001:9–44

BEZZOLA, RETO R.

1979 *Litteratura dals Rumauntschs e Ladins*, Cuira, Lia Rumauntscha, 1979: 737–744

BLÖCHLINGER-SPESCHA, MARIANNA

1998 *Nachwort*, en: Hendri Spescha, *Uss. Poesias/Jetzt. Gedichte*, Zürich/Chur, edescha, 1998:149–163

CRESPO, ANGEL

1979 *Ecos y silencios en la poesia de Hendri Spescha*, Santander

GANZONI, ANNETHA

Andri Peers Lyrik: Die Gedichtentstehung im Kontext. Lavur da dissertaziun Univ. ZH (en lavur)

GENETTE, GÉRARD

- 1992 *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil (¹1982)
2002 *Seulls*, Paris, Seuil (¹1987)

MARINETTI, FILIPPO T.

- 1990 *Distruzione della sintassi. Immaginazione senza fili. Parole in libertà (11 maggio 1913)*, en: *Teoria e invenzione futurista*, Luciano De Maria, (ed.), Milano, Mondadori, 1990:65–80 (¹1968)

PEER, ANDRI

- 1950 «*Pangronds» da Cla Biert*, en: *Fögl Ladin* 28-2-1950
1961 *Harte Fäuste und ein warmes Herz. Rückblick auf Leben und Werk Ernest Hemingway's*, en: *Neue Bündner Zeitung* 8-7-1961
1976 «*Sendas*». *Hendri Spescha*, en: *Fögl Ladin* 20-8-1976

RIATSCH, CLÀ

- 1998 *Mehrsprachigkeit und Sprachmischung in der neueren bündnerromanischen Literatur*, Chur, Bündner Monatsblatt

SEGRE, CESARE

- 1999 *Avviamento all'analisi del testo letterario*, Torino, Einaudi (¹1985)

